

LJUDJE OB TERU

Pavle Merkù

OTROCI NE BOJO VEČ JEDLI BURJE

Cvetna nedelja v Terski dolini. Cerkev *tou Bárde* (*Lusévera*) je polna starcev in stark v črnini. Mladih ljudi skoraj ni med njimi. V prvih vrstah nekaj otrok. Malo jih je, zelo malo za tako veliko vas.

Stare ljudi pobaram, ali bi mi pripovedovali domače *pravíce*; v njihovem pripovedovanju se tragično ponavlja refren: *te še málo kanáj*, je še malo otrok, *te jih bo na tropé ókou te kiš*, bilo jih je na gručé okoli hiš, *alóre te bo mása njuh tou kíši*, tedaj je bilo polno ljudi v hiši, *te bo kuj mularíja, kuj se dérli te cou od delecán je*, bila je sama otročad, drli so se samo in si jih čul od daleč. Zdaj so terske vasi tihe, otroškega vriskanja je v njih malo. Navade se zgublajo, le skozi pripovedovanje starcev zaživijo vasi, ki jim je emigracija danes izpraznila hiše.

* * *

Tou Bárde znajo pripovedovati domače koledniško voščilo:

*Kolédo, nóvo liéto,
Buh nan déjte no dobró liéto.*

Domačinka mi je opisala, *ko nu hódejo kanáe*, kako hodijo otroci od hiše do hiše s tem voščilom. Ljudje so oprezovali, ali bo stopil v hišo prej deček ali deklica; od tega je bilo odvisno, ali bo imela krava telička ali telico:

— *Ce o príde dan senátíc, o je bokínič, ce na e šceráteca, to je na bokíneca. Na tva nóna tuo viš voríla, Mía, e miéla, na miéla símpre dičár, ke na príde na hceráteca, záke na miéte nu bokínu. Ke na miéla stórté kráva.* —¹

Stara *Dzefátija* (81 let), tudi *tou Bárde*, je pristavila, s čim so obdarovali kolednike:

— *Alóre to in dau le kulíne, le búrjo, le karamélo, le palánko, li liéšnik, tu ke te bo; tu bo kunsuét, ke mularíja, sóusi škuólarji, te jih bo na tropé ókou te kiš, sou vizitáli souse kíše. Inje te se boé zúbilo, te še málo kanáj. Ma dan bot te bo: Kolédo, nóvo liéto, Buh nan déjte no doró liéto. Te dan na nóvo liéto, párví dan, zútra.* —²

Že čez nekaj dni so bili terski otroci spet živahni in glasni, ko so na večer pred tremi kralji prižigali po vsej dolini kresove: *Dzefátija* pripoveduje:

¹ Če pride deček, je teliček, če je deklica, je telica. Tvoja babica je tole pravila, Mija, je imela (navado) vedno praviti, da naj vstopi deklica, zato da bo imela telico, ko je imela krava storiti.

² Tedaj so jim dajali orehe, kostanj, karamele, drobiž, lešnike, karkoli je bilo; bila je navada, da so otročad, vsi šolarji — in jih je bilo na gručé okoli hiš — obiskovali vse hiše. Zdaj se je to bolj zgubilo, je le malo otrok. Toda nekoč je bilo: Koledo, novo leto, Bog nam dajte dobro leto. Na novega leta dan, prvi dan, zjutraj.

— Na Pírnàhte sou miéli onjé tou kampánjah, takolé sósusje so správilí tačézdán tárne, fráte, te palambárje, šírče, zat sou narejáli ne onjé, te viliézu, te vídeu; usáki país o miéu kavéa kaj onjé. Sou miéli več jih. Tej par ažémpli tiézie tli sou narédili, tlé dóule tiézie cé stran sou narédili dan drúe, ta dóle zdolí te trénci, sou bi u usácin krájan onjé na dóuzin. E zat te mérkau nje, ki o je néjboe kopán ke duróu onj segónd ke miéu za žgáti. Móčno, zak e ti ke mou od dér, te bo več, te ko mou kuj šírče anu tárne, te súbit sflamaniélo anu te umárlo. Ma sou miéli te onjé, póuno, póuno. —

— Sou čántáli kej? —

— Ne, ne, te bo kuj mularíja, kuj se dérli te cóu od delečán je. Te bo sósuse zúnah. E júdje ti velíci nje su viliézli mérvat. Ja, Ja, te se dérlo, uriskálo. —³

* * *

Sredi spominov na otroke, ki so nedavno tega razgibovali življenje terskih vasi, živi *tou Podbárde* (Cesáriis) upokojena učiteljica, ki je prišla sem v prvo službo leta 1916 iz Lombardije in je po naključju v tej vasi sklenila l. 1948 svoje učiteljevanje. Stara gospa me je sprejela nadvse prijazno in mi takoj jela pripovedovati o šolskih otrocih. Na vseh stenah v njenem stanovanju visijo slike otroških obrazov, ki jih je narisala sama. Začuda mladostno razpoloženje je dihati v njeni hiši.

Gospa mi pokaže spomine: fotografijo iz prvega leta njenega službovanja, mnogo drugih fotografij in zapisov. Na fotografiji iz zadnjega leta njene službe *tou Podbárde* preštejem 51 otrok.

— Sa quanti bambini conta oggi la scuola di Cesariis? — Roko razpre, gubice na prijaznem obrazu se ji zresnijo, sproži tri prste:

— Tre! —

Pred mano je zdaj monografija, ki jo je gospa napisala pred šestimi leti. Na platnicah berem:

ALESSANDRA MOLARO FERRARI
L'ALTA VALLE DEL TORRE/COMUNE DI LUSEVERA
(MONOGRAFIA)

1962

Listam tipkane strani, berem to in ono, pregledujem številne fotografije in risbe. Etnografski del te monografije se mi zdi bogat in pomemben. Ustavim se pri str. 79. Gospa, ki ne razume dobro domačega narečja, dasi se je poročila z domačinom, je z ljubeznijo zapisala tekst treh domačih pesmi, ki so jih radi peli njeni šolski otroci. Takoj mi dovoli, da si jih prepisem.

³ — Na tri kralje so imeli kresove na poljih, takole so podnevi spravili trnje, dračje, trske, ličje, nato so naredili ognje ter so (ljudje) prihajali ven in gledali; vsaka vas je imela kaj vem jaz koliko kresov. Imeli so jih več. Na primer so jih naredili tile tle, tam dol so tistile tam naredili drugi (ogenj), tam spodaj dol tretji, bili so v vsakem kraju kresovi po dolgem. Potem so gledali tistega, ki je bil najbolj sposoben, da je ogenj trajal (in to) po tem, kar je imel za žgati. Močno, zakaj ta, ki je imel (ogenj) od drv, in teh je bilo več;

Prva pesem je spremljala otroško rajanje. Deklice so se zbrale v dva koncentrična kroga in se držale za roko. Notranji krog je pel vprašanja, zunanji — večji — odgovore. Pesem in italijanski prevod sem prepisal zvesto po učiteljičini monografiji:

— <i>Tùza, malùza, can se ba slà?</i>	— Gattina, gattuzza dove sei stata?
— <i>Nà biela planìna!</i>	— In una bianca prateria.
— <i>Cùo se dielàla?</i>	— Cosa hai lavorato?
— <i>Pàsla oušize, moušla cosìze.</i>	— Ho pascolato le pecore, munto le capre.
— <i>Cùo sun te dale?</i>	— Cosa ti hanno dato?
— <i>Nù bùcezu màstize.</i>	— Un pochetto di burro.
— <i>Cùo cez màstize.</i>	— Cosa vuoi farne del burro?
— <i>Ù màsate còla.</i>	— Devo ungere le ruote (della cariola).
— <i>Cùo cèz còla?</i>	— Cosa vuoi farne delle ruote?
— <i>Onìte peicìze.</i>	— Transportar sassolini.
— <i>Cùo cez peicìze?</i>	— Cosa vuoi farne dei sassolini?
— <i>Stortè ne circuìza.</i>	— Fabbricare una chiesetta.
— <i>Cuo cèz circuìza?</i>	— Cosa vuoi farne della chiesetta?
— <i>Lostè Jèsus nu Sante Marie nuotre!⁴</i>	— Metterci dentro Gesù e Maria Santa.

Pesem je znana: dve različici — iz *Zavárha* in *Njívìce* — sta objavila Gianfranco d'Aronco in Milko Matičetov.⁵ A različica iz Podbrda je popolnejša, lepša.

kdor je imel samo ličje in trnje, (temu) se je (ogenj) takoj razplamtel in umrl. Toda so imeli kresove, polno, polno. —

— Ali so (pri kresovih) kaj peli? —

— Ne, ne, bila je sama otročad, so se samo drli in si jih čul od daleč. Vse je bilo zunaj. In odrasli so jih prišli gledat ven (iz hiš). Ja, ja, in se je drlo, vriskalo. —

⁴ Dodajamo fonetično transkripcijo, da jo bo lažje brati, in knjižni prevod:

— <i>Túca, malúca, kan si ba šla?</i>	— Tuca, maluca, kam si bila šla?
— <i>Na biéla planína.</i>	— Na belo planino.
— <i>Kúo si dielála?</i>	— Kaj si delala?
— <i>Pàsla oučice, mouzla kozíce.</i>	— Pasla ovčice, molzla kozice.
— <i>Kúo su te dale?</i>	— Kaj so ti dale?
— <i>Nu búčecu màstice.</i>	— Malček masla.
— <i>Kúo češ z màstice?</i>	— Kaj boš z maslom?
— <i>Umázati kóla.</i>	— Mazati kolesa.
— <i>Kúo češ s kóla?</i>	— Kaj boš s kolesi?
— <i>Oníte pejčice.</i>	— Voziti kamenčke.
— <i>Kúo češ s pejčice?</i>	— Kaj boš s kamenčki?
— <i>Stortè na cirkuíca.</i>	— Zidati cerkvico.
— <i>Kúo češ s cirkuíca?</i>	— Kaj boš s cerkvico?
— <i>Loštè Jèzus nu Sante Marie nuótre.</i>	— Spravite noter Jezusa in sveto Marijo.

⁵ Gianfranco D'Aronco-Milko Matičetov: »Folklorna anketa v Furlaniji 1946. Odgovori slovenskih šolarjev«, v Slovenskem etnografu III—IV, Ljubljana, 1951, str. 306.

Druga pesem, ki sem jo prepisal iz monografije gospe Molaro, je bila menda doslej neznana. Gre za uspavanko, ki jo spet podajam po izvirniku, v opombah v transkripciji in prevodu.

*Buna Bèsche, pride clè,
saprè oce a moi senèc,
Mate Marie, po malo, po malo,
deimu pouno, pouno, pocilo.⁶*

Dio vieni qua,
chiudi gli occhi al mio figlioletto,
Madre Maria piano, piano,
dagli molto molto riposo (sonno).

Tretja pesem je spet znana. V omenjeni »Folklorni anketi v Furlaniji« sta na str. 311 in 312 dve različici iz *Téra* in *Njívíce* in zapis iz Podbrda se ujema skoraj popolnoma s tersko inačico. Gospa Molaro je uvo doma opozorila, da je to pesem pel oče, ko je držal otroka, da je jahal na njegovem kolenu:

*Trincu trincu ma tetà
gime cruca no cropà
che ciun prite debelà
tièi na bièsca pòdina.⁷*

Salta salta a mia zia,
dammi pane e brodo
che voglio diventare grossa
come una resiana (di Resia) tinozza.

* * *

Prihodnje leto morebiti sploh ne bo več šole *tou Podbárde*. Tudi v drugih terskih vaseh bo število otrok vedno manjše. Še en rod starčkov bo pomnil nekdanje navade: *te bo kuj mularíja, kuj se dérli te čou od delecán je; te jih bo na tropé ókou te kiš; ínje to se bóe zúbilo, te še málo kanáj.*

Kanáe ne bojo več hodile od hiše do hiše koledovat. Otroci ne bojo več jedli *búrje*. V Milanu, v Švici, v Belgiji bodo ti spomini umrli z njimi, zadnjimi, ki so še koledovali v tej terski davnini.

A NO NO MAJA, KADA ČETA SE POHLEBATI

Ko sem se 20. oktobra lani ustavil v terski dolini in iskal tamkajšnje ljudske pesmi, pripovedke in drugo etnografsko blago, da bi ga posnel na trak, sem naletel tudi na zelo zanimiv opis snubitvenega običaja s čokom.

Sedlišća (Micottis) so vasica, ki leži ob gorskem sedelcu blizu Brda, glavnega kraja sredi terske doline. V domačiji ob cesti sem sedel v kuhinji s skupino starejših domačinov; pobaral sem jih za ljudske pesmi

⁶ *Bu nabéške, príde klé,
zapré oči a moi senék,
Máte Marie, po málo, po málo,
dej mu pouno, pouno počilo.*

Bog nebeški, pridi sem,
zapri oči mojemu sinku,
Mati Marija, počasi, počasi,
daj mu popoln počitek.

⁷ *Trínku, trínku, ma tetá,
dži mi krúha no kropá,
ke čun príti debelá
tiéj na biéska pòdina.*

Trinku, trinku, moja teta,
daj mi kruha in juhe,
da bom postala debela
kakor rezijanski škaf.

ter običaje in tako se je najstarejši med njimi, triinosemdesetletni Luigi Micottis, po domače *Kačún*, domislil starega običaja. *Uído* je sicer prepuščal besedo živahnejšim in glasnejšim v skupini, le poredkoma je spregovoril; sedel je skoraj negiben in njegov pogled je bil odsoten. Ko pa je spregovoril, so v njegovem mirnem, lepem, slikovitem pripovedovanju oživali nekdanji običaji, ki se jih lahko spominjajo samo najstarejši vaščani.

Snubljenje s čokom je v slovenskih krajih neznano, saj je to italški običaj, ki je bil nekoč razširjen od Sicilije do Furlanije,¹ in je očitno skozi Furlanijo prodril tudi v to zaprto dolino, kjer govorijo slovensko narečje. Nekateri etnologi so že opozorili na obstoj tega običaja, ker so znali nekateri ljudje v terski in nadiški dolini omeniti, da je bil ta običaj nekoč znan in živ v vsej Beneški Sloveniji.² Doslej pa ni nihče vedel, kako je v nadrobnostih potekal, ker ga ni nihče opisal. V raznih italijanskih pokrajinah je ta običaj poznal različne oblike, vsem pa je bilo skupno to: da je snubec pustil pred pragom dekletove hiše čok. Če je dekle čez noč vzelo čok v hišo, je to pomenilo, da je snubec uslišan; če je čok ostal zunaj hiše ali če so ga ponoči celo odkotalili izpred hiše, je bil snubec odbit.⁴

Kačun je običaj opisal zelo natančno in živo. Povedal je, kako so v starih časih hodili snubit:

Sou hodíli na snúbu, ja. Zat alore o mou prosíti on tou mlado.

Tedaj je moral snubec osebno pobarati »ta mlado«. Tale »tedaj« postane takoj bolj otipljiv in živ z omembo, da so bile družine številne in da so se zbirale okrog ognjišča.

Alore te bo masa njuh tou kiši. Alore e on se štufóu čákoć ta-pár-ònju.³ So mieli onj te bot. Onjíšće.

Tedaj je bilo polno njih v hiši. Tedaj se je on naveličal, čakajoč pri ognju. So imeli ogenj takrat. Ognjišče.

Alore on se štufóu e šou. Zat póten o djau, pur, o djau: Cúm parnestí te čok tle, e djau.

Tedaj se je on naveličal in je šel. Zatem je rekel, seveda, je rekel: Prinesel bom ta čok tle, je rekel.

Ce na a ritirá, na djala, de si, ke na cé me; e cé na ne ritirá, alora man uzéti čok anu man ití.

¹ Raffaele Corso: *Il ceppo nuziale*; iz: Volume giubilare in onore di Giuseppe Sergi, Vol. XX della Rivista di Antropologia, Roma, 1916.

² Milko Matičetov: *Ancora sul »zoc« o »čok« in Friuli*, v: *Il Tesaur*, II/1, 1950, str. 4–5; in

Paola Cracina: *Nozze ieri in Friuli*, Edizioni Int Furlane, Udine, 1968, str. 21.

³ Označujem takó besedno enoto z glavnim (*pár*) in stranskim (*ònju*) na-glasom.

Ce ga ona vzame v hišo, je dejala, da ja, da me hoče; če pa ga ona ne vzame v hišo, tedaj imam vzeti čok in imam iti. Vse kaže, da je terska nevesta pustila čakati nestrpnega snubca nekaj časa. Zakaj Kačunovo pripovedovanje omenja, da je snubec prišel naslednji večer...

*E zat e pótem paršóu druo nuoc, ja, e zat e o prósou te stare;
ma mi nec ne viemó. Ona ne nie nič djala e mâtè se rendáti
z njo.*

...in je vprašal njene starše o tem, a ti niso vedeli, ali so se delali, da nič ne vedo. Ona ni nič povedala in vi se morate sporazumeti z njo.

*Ma ja uprášan ja dženitúrje, ke no recíta le si le ne, če so kon-
tenti.*

Toda jaz vprašam njene starše, naj rečejo ali ja ali ne, če so zadovoljni.

Najmo ko njá, oná ke naá, ke na ritiré čok.

Pustimo.....(?), naj vzame v hišo čok.

To je prvi del Kačunovega pripovedovanja, tu se dejansko konča opis snubljenja s čokom. Toda starec s Sedlišč je še nadalje pripovedoval, kako so potekale priprave za poroko. Predpostavljal je, da je davna terska nevesta *ritirala* čok. S tem je snubec postal njen ženin.

*Alore te stari tou kiši, ja, sou li'epo akoljáli; sou prošili še njo;
na ba konténta.*

Tedaj so starši v hiši lepo sprejeli snubca in so vprašali še njo; ona je bila zadovoljna.

Nevesta je morala biti zelo marljiva: sedajle, je povedal Uído, mora narediti *čimóso*, in je dostavil, da je to »volnen pas tlesèm«; z roko je pokazal, kako mora čimosa, volnen pas, obkrožati život.

A injelè to ma naredíti čimósu, adan rep tlésan roóunen.

Cimossa je italijanska beseda in označuje okrajek pri vsaki tkanini. Tudi v furlanščini rabijo to besedo v istem smislu, obenem označuje beseda *cimose* tudi trakove in pasove, ki ozaljšajo žensko narodno nošo. V Karniji zasledujemo že od 17. stoletja platnene pasove s tem imenom, ki zamenjujejo srebrne pasove, kakršne so karnijske žene nosile poprej.⁴

A poslušajmo spet Kačuna, kako nadalje opisuje poročne običaje.

A no no maja, kada céta se pohlébatí...

⁴ Lea D'Orlandi — Gaetano Perusini: *Il costume popolare carnico*, v: Lea D'Orlandi, Società Filologica Friulana, Udine, 1966, str. 54.

In končno maja meseca, kadar se bosta poročila...; Kačun je pri tem rabil nenavaden izraz, ki v terski dolini pomeni poročiti se: to je beseda *pohlébat* se; morebiti je to eden med kroatizmi, ki jih je v terskem narečju kar lepo število, in pomeni: začeti jesti skupen kruh.⁵ Vendar, da bomo lažje razumeli, je Kačun dostavil še splošno slovenski izraz:

...ja, poručiti, e, tota čemó maja.

Terski Slovenci so vedno morali s trebuhom za kruhom, ker je njihova dolina zelo skopa. Mnogi med njimi so delali tudi v slovenskih krajih na vzhodu in ti razumejo knjižno slovenščino ter znajo po potrebi pojasnjevati svoje narečne izraze s splošno slovenskimi.

Kačun nadaljuje: tedaj so tile — in s tem misli na oba zaročenca — ampak se ustavi, ker se domisli druge nadrobnosti: prve dni maja imaš narediti — in zdaj misli na nevesto — *gúdu* in, bodi mraz, bodi gorko, mora *gúda* imeti kratke rokave, takole in takole — pri tem riše Kačun z roko dve črti na laketi nad komolcem — in poudarja, da sta oba rokava kratka:

Alore sou tiezilé — po ben — parve dan maja maš narediti gúdu anu, bodi mraz, bodi órko, kratke rukáve takolé anu takolé, obedvoje.

Guda je furlanska beseda in se v furlanščini pravilno glasi *gugie* ali *gucie* ter pomeni pletenje ali tudi pletenino. Furlanska *gugie* je pleten volnen jopič, običajno črn in z rdečim robom, in so ga nosili kmetje, ko so hodili na delo. Dolg je bil ta jopič in so ga od pasu dol nosili v hlačah.⁶

Ko so vse priprave naredi, imata iti k maši.

E zat matá ité májši, ne ja.

A to ponovi z drugačnimi, natančnejšimi besedami: in potem ko je ona pripravila vse, sta pozneje, poleti, prejela sveti zakon. Presenetljiv in lep izraz za zakon: sveti zaklep.

A zat na se ona parecúovala sóuse e zat nje von po li'ete to jélo svi'eti zakli'ep.

Presenečenje za presenečenjem, Kačun doda še drug izraz, ki ga v terski dolini rabijo za zakon:

Bóžju čadénu nu svi'eti zakli'ep, to je po slovi'enski, e, onó, ja, jezik ti.

⁵ V pravljici, ki sem jo posnel 7. aprila letos *tana Njívici* (Vedronza), je kruh povsod *hli'ebac*: *E zat a či'e so stórh liepó onj za stórh hli'ebac on z nje...*; *E di'elamo hli'ebac... Le klé, ke máta hli'ebac za ložti nu'otre...*

⁶ Te podatke dolgujem ljubeznivosti gospe dr. Novelle Cantarutti iz Spilimberga (Videm) in se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

Božja čedéna: ciadene je v furlanščini italijanska *catena*, veriga. Božja veriga, torej, in sveti zaklep, to sta dva terska izraza za zakon. Kačun mi je hotel še ustreči s slovenskim izrazom v bojazni, da narečnih nisem razumel, vendar si ga ni domislil.

S tisto močno sposobnostjo ljudstva da se v trenutku vživi v novo situacijo, spregovori zdaj Kačun z besedami duhovnika, ki v cerkvi oznanjuje novo poroko: Veste, kdo se ženi? Veste za novico?

Vesté, ki o se ženi? A vestá no nóu?

Tedaj ysi tiho v cerkvi in duhovnik naprej: Veste za novico?

Ja, alore sóusi tiho tou cerkve, a e djau, vestá no nóu, ja, Felíp Belín o se ženi. O jéma Maliju Junícu. E, vi, če vestá, vi možáki, če na e kaka zabáva na poti, móreta poviédat prej, kuj ku íme bóžju čedénu nu sviéti zaklíep.

Filip Belin se ženi. Jemlje Amalijo Junico. In vi, če veste, mójze, da je kaka zapreka na poti, morate to povedati prej, kakor prejmeta božjo verigo ali sveti zaklep.

Pri teh besedah je Kačunov Uído umolknil, izpil do dna, kar mu je vina ostalo v kozarcu, počasi vstal in se odpravil. Ko sem se čez nekaj minut odpeljal, sem ga iz avta videl, kako se je opiral na palico in počasi koracal po kolovozu, ki pelje iz vasi. Vendar sem ujel na trak njegov počasni, slovesni glas, ki je odgrnil pred mano kos davnine in ga s tem rešil pozabe. Njegovo pričevanje je omogočilo poznanje svojevrstne navade, ki je prišla v tersko dolino z vrsto italijanskih in furlanskih izrazov iz Italije, in osvetljuje medsebojne vplive, do katerih je prišlo med Furlani in Slovenci ob skrajnem vzhodnem robu videmske pokrajine.